

Economische en sociale gevolgen van de stormvloed in 1717

Manfred Jakobowski-Tiessen

41

De stormvloed in de nacht van 24/25 december 1717, bekend als de Kerstvloed, was samen met de Allerheiligenvloed in 1570 de ergste watersnoodramp van de moderne tijd in Europa. Geen kustgebied tussen Nederland en Denemarken bleef gespaard, overal waren er talrijke dijkdoorbraken en verwoestende overstromingen. Langs de Duitse noordkust verdronken ongeveer 9000 mensen; bovendien waren er meer dan 2300 doden in Nederland.

In Butjading (Oldenburg) werd het platteland het zwaarst getroffen; bijna 30% van de bevolking kwam daar om het leven. Dit was het hoogste percentage van verlies aan mensenlevens in een regio. Het verlies aan levende have was ook groot. Meer dan 10.000 paarden, 40.000 stuks vee, 10.000 varkens en 35.000 schapen kwamen om door de overstroming. Dramatische verliezen werden geleden, bijvoorbeeld in het zuidelijk deel van de regio Kehdingen, waar bijna 46% van de paarden en 80% van de koeien verdronken. In Amt Berum in Oost-Friesland, om nog een ander voorbeeld te noemen, steeg het verlies aan paarden tot ca 20%, koeien 32%, varkens 53% en schapen 67%. Tijdens de stormvloed werden meer dan 4000 huizen weggevaagd door de golven en een veel groter aantal huizen werd zwaar beschadigd. De schade aan dijken en sluisen was onbeschrijflijk. Uit een opsomming van de dijkbeschadigingen in Dithmarschen in Sleeswijk-Holstein blijkt dat van de 110 km dijk in Noord-Dithmarschen 8,3 km volledig verdwenen waren, 13 km zwaar en 71 km licht beschadigd werden. In Zuid-Dithmarschen bedroeg de totale dijk lengte 49 km, waarvan maar 4 km na de stormvloed nog in goede staat verkeerde. De situatie in de kuststreken werd verslechterd door een volgende stormvloed, die twee maanden later in de nacht van 25/26 februari 1718 plaatsvond en die een uitgestrekt, nog open en onbeschermd landschap aantrof. Reeds verwoeste dijken werden weggevaagd, dijkdoorbraken werden breder en dieper, veel huizen die tijdens de laatste stormvloed al beschadigd waren, werden nu volledig verwoest.

Een volgende belangrijke tegenslag voor de wedergeboorte van de kuststreken was de Nieuwjaarsvloed 31 december 1720/1 januari 1721. Opnieuw dijkdoorbraken, overstromingen en verwoesting of ernstige beschadiging van voltooide of bijna voltooide dijken. Het gevolg was, dat in sommige gebieden veel land jarenlang "drijvend" bleef. Het is niet verrassend, dat in de gebieden met de grootste verliezen aan mensenlevens, vee en huizen de grootste schade aan de dijken voorkwam. Het bittere gevolg daarvan was dat juist deze gebieden, waarvan de inwoners tijdens de Kerstvloed de grootste verliezen hadden geleden, nu te staan kwamen voor de financiering van de zeer hoge kosten voor het bouwen en herstellen van dijken in de eerstvolgende jaren.

Nadat de reddingsmaatregelen gedurende de eerste dagen na de stormvloed waren uitgevoerd, was het de meest dringende taak van de overheid om de overlevenden van voedsel te voorzien, daar grote gedeelten van de aanwezige voorraden waren weggespoeld of bedorven. Menig dorp had haar gehele voorraad aan granen, aardappelen en groente verloren en de inwoners wisten niet hoe zij het zouden kunnen klaarspelen om zich in de komende maanden te voeden. In veel gebieden was er bovendien gebrek aan drinkwater. In deze wanhopige situatie werd een verscheidenheid aan oplossingen uitgeprobeerd om de hongersnood te bestrijden. In sommige gebieden nam de over-

heid, samen met de predikanten, zelf het initiatief om vooreerst te pogen graan op te kopen om de overlevenden voor de hongerdood te behoeden. In andere gebieden, bijvoorbeeld in Zuid-Dithmarschen werden de behoeftige mensen op kosten van de koning van Denemarken voorzien van brood, gebakken van rogge dat in de koninklijke pakhuizen opgeslagen lag. In het graafschap Oldenburg voorzag de zittende regering in de noodzakelijke voedselvoorziening voor de hongerige bevolking. Deze levensmiddelen werden betaald met een voorschot uit het Dijkenfonds, omdat het kopen uit voedselvoorraden bij de groothandel alleen mogelijk was op basis van betaling in contanten. In deze moeilijke tijden was geen koopman bereid om goederen aan de polders op krediet te leveren, omdat men bang was, dat men zijn geld of erg laat of helemaal niet zou krijgen. Om die reden moesten de ambtenaren als zij de lijdende bevolking wilden helpen, van te voren genoeg kasgeld van de regering ontvangen hebben.

De maatregelen die door de verschillende lokale overheden voorgesteld werden om de hongersnood te verminderen, bleken spoedig ontoereikend te zijn. Op veel plaatsen steeg het aantal behoeftigen, omdat degenen die uit de eerste overstroming nog een bepaalde voorraad levensmiddelen hadden overgehouden, deze spoedig hadden opgebruikt en vervolgens was het voor menigeen niet mogelijk om als voedsel nieuw graan voor brood en bier te kopen. Met korte-termijn-maatregelen was het niet mogelijk om tegen de hongersnood in de kustgebieden te vechten. Zelfs in de zomer van 1718, toen een algemene verbetering in deze situatie verwacht werd, verminderden de klachten over de hongercatastrofe in de overstroomde gebieden niet. Daarom stelde de koning van Denemarken aan het eind van 1718 een commissie in om de toestand in de overstroomde gebieden te onderzoeken en de organisatie van de hulpactie over te nemen, omdat zonder staatshulp de bevolking anders in de komende winter met schaarste rekening zou moeten houden.

Het was in de Oldenburgse kustgebieden zonneklaar dat een groot deel van de bevolking van hulp afhankelijk was. Een kwart van de bevolking van Butjading werd in de winter van 1718/1719 van voedselhulp voorzien. De distributie van de wekelijkse broodrantsoenen stond elke zondag na de kerkdienst onder leiding van de predikanten. Alles bij elkaar genomen, werden in die winter in totaal 41.768 stuks ponds (ca 453,6 gram) hardbrood en 43.752 stuks zachtbrood in de kustgebieden van Oldenburg uitgereikt.

Ook gedurende de volgende winter van 1719/1720 was de toestand in de kustgebieden niet veel beter. Menigeen zou de hongerdood gestorven zijn, indien hij niet het vlees van dode of zelfs van reeds begraven dieren had gegeten, blijktens het verslag van een toespraak in de Oostfriesse Provinciale Landdag op 5 maart 1720.

De koninklijke leveranties van graan en brood waren in staat om het ergste hongerslijden in de overstroomde gebieden te lenigen, maar aan het lijden zelf konden zij geen eind maken. Zolang de verarming van grote delen van de bevolking veroorzaakt door de overstroming aanhield, was het onmogelijk om de zorg voor het levensonderhoud in deze gebieden te waarborgen. Armoede en hongersnood gingen hand in hand.

Uit de bronnen die ons overgeleverd zijn, wordt het duidelijk dat de meeste inwoners die tot armoede vervielen behoorden tot de sociale groepen die zelfs voor de overstroming al op de rand van het bestaansminimum leefden. Vooral deze arme mensen leden grote verliezen tijdens de stormvloed, omdat hun kleine huizen, die bij of op de kruin dan wel op het vlakke land stonden, bijzonder kwetsbaar waren voor de golven die over de dijk sloegen. In het Oostfriesse dorp Osteel werden de huizen van 27 arbeiders, twee kleermakers en een kruidenier weggespoeld of vernietigd, terwijl geen enkele boerderij aan het water ten offer viel. Hun bewoners, die derhalve toch al erg weinig bezaten, verloren tijdens de overstroming het weinige dat zij hadden en raakten, als zij al in staat waren om het vege lijf te redden, in de diepste armoede.

Maar in tegenstelling tot tijden van misoogst en de daaruit voortvloeiende schaarste, die de grote boeren altijd minder hard trof dan de arme mensen, raakten welvarende boeren door de stormvloed nu ook in armoede, als huis en erf, veestapel en voorraden en zelfs spaargelden aan de overstroming ten offer vielen.

Menigeen die zeer welgesteld was geweest, was achtergebleven zonder voldoende geldmiddelen om zijn honger en dorst te stillen, zich te kleden en zich te beschutten tegen de koude, zoals de dominee van Abbehausen onthulde in een brief aan de Deense ko-

ning. Behalve het verlies van bezit was het vooral de achteruitgang in sociale status die de nood onder de vroeger rijke boeren veroorzaakte. Vóór de overstroming waren zij in goede doen geweest en hadden liefdadigheid nooit nodig gehad, schreven 25 inwoners van het kerspel Abbehausen; zij vonden het moeilijk om samen met de behoeftigen bij de kerkdeur aalmoezen in ontvangst te moeten nemen en deze zelf te moeten ophalen.

In zijn wanhoop wist menig inwoner uit de kuststreken zichzelf niet beter te helpen dan door de streek te verlaten om zijn geluk elders te beproeven. De mensen emigreerden bij bosjes, met name vanuit die streken die de meeste overstromingsschade geleden hadden. De overheden waren er niet blij mee getuige te moeten zijn van de emigratie van hun onderdanen, omdat zij iedere, lichamelijk geschikte werker nodig hadden voor de dijk aanleg. Daarom vaardigden zij verboden uit om zo migratie te voorkomen. Maar zolang er niet voldoende middelen waren voor het opbouwen van een nieuw bestaan in de Duitse polders, kon menig inwoner alleen het verval tot armoede voorkomen door zich een nieuw bestaan in het buitenland te verwerven. En menig inwoner ging weg, ondanks het verbod daarop. Daaronder waren ook boeren die vrijgesteld wilden zijn van de op handen zijnde betaling van de hoge kosten voor de herbouw van de dijken.

De levensomstandigheden in de polders verslechterden zienderogen, omdat de stormvloed van 1717 en de daaropvolgende stormvloeden van 1718 en 1720 de landbouw, die in de streek van doorslaggevend economisch belang was, in een crisis stortte.

Als gevolg van de overstromingen werden niet alleen veel boerderijen met hun hele inventaris vernield en ging veel levende have verloren, maar in de zomer na de Kerstvloed was in de meeste polders ook de bewerking van weide en akkerland niet mogelijk; in veel polders zelfs niet in de daaropvolgende jaren. Het zoute water bleef voortdurend in- en uitstromen en in enkele zeer laaggelegen gebieden zelfs permanent staan. Omdat het boerenbedrijf in de zomer na de Kerstvloed op veel plaatsen nauwelijks enige bate opleverde en dat in de eerstkomende jaren ook niet zou doen en te zelfder tijd de uitgaven voor de herbouw van de dijk gestaag stegen, was het onvermijdelijk dat de schulden van de boeren groeiden. Hierbij moet worden opgemerkt, dat veel boeren reeds voor de overstroming in het krijt stonden, omdat een zeer verbreide veeziekte in 1715 en 1716 plus een ongewoon hevige muizenplaag hen grote verliezen bezorgd hadden.

De financiële positie van de boeren verergerde zich ook door de kosten voor herbouw of herstel van de boerderijen, voor het inslaan van voorraden en voor nieuwe aankopen voor de veestapel, die de basis vormde voor de zuivelbereiding. Menige boerderij die reeds vóór de overstroming in het krijt stond, was niet in staat om in de eerstvolgende jaren na de Kerstvloed rente en aflossing te betalen, maar raakte daarentegen steeds dieper in de schuld. Aan de ene kant moesten zij de schuldeisers dankbaar zijn voor hun steeds stijgende persoonlijke schuld die opliep door onbetaalde rente. Aan de andere kant moesten zij de koninklijke regering en het waterschap (Deichverband) dankbaar zijn voor de achterstallige belasting en het voorgeschoten geld voor de dijkbouw, die voornamelijk met vreemd kapitaal gefinancierd werd. Drie generaties moesten naderhand de last van de terugbetaling van deze leningen dragen.

Deze zware schuldenlast dreigde veel boeren te gronde te richten; een faillissement was het uiteindelijk gevolg. In oktober 1720 maakte de Dijkcommissie van de Deense regering bekend, dat er op dat ogenblik 314 faillissementen in Noord-Dithmarschen waren uitgesproken. Van de boeren die nog steeds in staat waren om wat geld te verwerven, werden de belastingen en achterstallige belastingen op brute wijze geïnd, omdat het geld broodnodig was voor de dijkbouw. Voor menig boer vormde dit een bedreiging van zijn economisch voortbestaan. Alleen de armste boeren konden hopen op uitstel van betaling en vrijstelling van belasting.

Het uitsterven van gehele boerenfamilies, de openbare verkopen en het min of meer vrijwillig opgeven van veel boerenbedrijven veroorzaakten in de eerste jaren na de Kerstvloed een groot aanbod aan land en extreem lage prijzen op de markt. De eigenaren van boerderijen die genoeg kapitaal bezaten, kochten land op en verlegden zo hun eigendomsgrenzen, hetgeen in de polders een duidelijk zichtbare concentratie van eigendom tot gevolg had.

Maar het aantal zeer kleine landeigenaren nam ook toe. Dit laat zich verklaren door het feit dat enerzijds boerenbedrijven met een gemiddelde grootte om economische redenen kleiner moesten worden en anderzijds boeren uit gebieden met arme grond en arbeiders zonder eigen bezit vruchtbaar polderland tegen lage kosten konden verwerven. Het duurde twee decennia voordat de polders zich begonnen te herstellen van de gevolgen van de watersnoodramp. De Oostfriese kroniekschrijver Tileman Dothias Wiarda schreef het geleidelijk economisch herstel van deze streek toe aan het feit dat de geweldige kredietbedragen binnen het land bleven en daar circuleerden, voordat zij in de loop der jaren afbetaald werden. De Oostfriese inwoners betaalden hun leningen voor de herbouw van de dijken af tot nog ver in het begin van de 19de eeuw.

Het herstel van de polders werd ook bevorderd door andere factoren: de algemene vooruitgang van de economische ontwikkeling van Noord-Europa die tot uitdrukking kwam in de hogere prijzen voor de agrarische producten en de herstructurering van de eigendomsverhoudingen van het bezit in de polders. Veel boerenbedrijven die met grote schulden zaten en ongeschikt waren om economisch te overleven, werden opgegeven en door nieuwe, financieel krachtige eigenaren overgenomen, waardoor voor deze streek weer een stabiele, economische grondslag gecreëerd kon worden.

En tenslotte was het herstel van de polders alleen mogelijk door de meer dan gemiddelde opbrengsten die door de landbouw op de vruchtbare grond werden voortgebracht. Met de winst, die toegenomen was door de hoge prijzen, welke voor de landbouwproducten ontvangen werden, kon de schuldenlast op de boerderijen geleidelijk aan afbetaald worden en konden de lopende kosten weer in de hand gehouden worden.